

**PSIHIKOS SVEIKATOS STIPRINIMO IR PREVENCINIŲ
PROGRAMŲ REKOMENDACINĖ
VERTINIMO SISTEMA**

Parengė: Kristina Medžiaušytė

Rekomendacinės sistemos tikslai:

Kelti psichikos sveikatos stiprinimo ir prevencinių programų kokybę bei diegti efektyvias strategijas ir metodikas vystant prevencines programas.

Rekomendacinės sistemos pobūdis:

Šio dokumento pobūdis yra rekomendacinis. Tikimasi, jog remiantis šiais standartais, etapais ir kriterijais bus (i)vertinamos psichikos sveikatos stiprinimo ir prevencinės programos dar prieš jas diegiant visuomenei.

Rekomendacinės sistemos paskirtis:

Siekama, jog vertinimo praktika būtų įdiegta į rutininę veiklą ne tik ekspertų, bet kiekvieno, kuriam rūpi, ar kurį liečia, kuriama, diegama ar jau įdiegta prevencinė programa. Vertinimo praktikos diegimas turi būti suprastas kaip naudingas ir praktiškas kiekvienam, nes šios praktikos rezultatas atneša kokybę ir siekiamą pokytį visuomenės sveikatos srityje.

Standartais ir kriterijais kviečiami naudotis visi specialistai, kurie dirba su visuomenės psichikos sveikatos sritimi (pvz.: Visuomenės sveikatos biurai, NVO, kurios kuria ir įgyvendina programas ir kt).

Taip pat ši vertinimo sistema gali būti naudinga dar prieš kuriant prevencinę programą, nes čia išdėstyti pagrindiniai kokybiškos programos principai.

Šaltiniai:

Šis dokumentas buvo parengtas remiantis:

- James F. McKenzie, Brad L. Neiger, Rosemary Thackeray “Planning, Implementing, and Evaluating Health Promotion Programs. A Primer” 6th edition.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA) standartais¹.
- Australijos Vyriausybės “National Standards for Mental Health Services”, 2010².
- JAV Centre for Disease Control and Prevention (CDC) “Framework for Program Evaluation in Public Health” dokumentu³.

Todėl šis dokumentas yra adaptacija mokslinėje literatūroje rekomenduojamų praktikų Lietuvai.

¹ <http://www.emcdda.europa.eu/best-practice/guidelines>

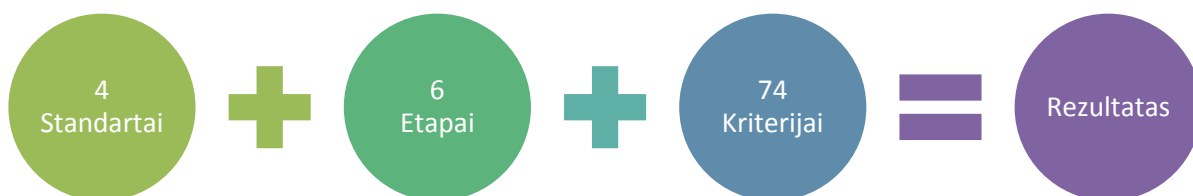
² [https://www.health.gov.au/internet/main/publishing.nsf/content/CFA833CB8C1AA178CA257BF0001E7520/\\$File/servst10v2.pdf](https://www.health.gov.au/internet/main/publishing.nsf/content/CFA833CB8C1AA178CA257BF0001E7520/$File/servst10v2.pdf)

³ <https://www.cdc.gov/mmwr/pdf/rr/rr4811.pdf>

REKOMENDACINĖ SISTEMA. ĮVADAS.

Ši vertinimo sistema remiasi formatyviu vertinimo principu.⁴ Sistemą sudaro 6 etapai, kurie remiasi 4 standartais.⁵ Šie standartai suteikia praktines žinias vertintojams, kaip nuspręsti ar programa atitinka visus kokybinius kriterijus, ar ne. Pvz.: programa ar priemonė gali būti tiksli ir įgyvendinama, tačiau nenaudinga, arba ji gali būti naudinga ir tiksli, tačiau neįgyvendinama. O kiekvieną etapą apibrėžia kriterijai – kurie leidžia suprasti ar programa/priemonė išpildo tą kriterijų, ar ne. Kriterijai apima ir programos kriterijus, ir pačio vertinimo kriterijus.

Laikantis šios formulės galima tikėtis sėkmingo vertinimo ir ilgalaikio rezultato – visuomenę pasiekia tik kokybiškos ir tikslingos psichikos sveikatos stiprinimo ir prevencinės programos.

1 pav. Vertinimo sėkmės formulė

⁴ Formative evaluation: “Any combination of measurements obtained and judgments made before or during the implementation of materials, methods, activities or programs to control, assure or improve the quality of performance or delivery” (Green & Lewis, 1986, p. 362)

⁵ Ši struktūra (4 standartai ir 6 žingsniai) remiasi „Framework for Program Evaluation in Public Health“ dokumentu (p. 4), kuris taip pat toliau plėtotas J. F. McKenzie, B.L. Neiger, R. Thackeray “Planning, Implementing, and Evaluating Health Promotion Programs. A Primer” publikacijoje (p. 377-378).

REKOMENDACINĖ SISTEMA. STANDARTAI.

Sistemą sudaro 4 pagrindiniai vertinimo standartai:

1. **Naudingumo standartas** (užtikrina, jog visa informacija reikalinga vertinimui yra pateikiama).
2. **Igyvendinamumo standartas** (užtikrina, kad vertinimas yra realus, pagrįstas ir praktiškas).
3. **Tinkamumo (etiškumo) standartas** (užtikrina, jog vertinimas atliekamas etiškai ir visų, kuriuos jis liečia, teisės bei laisvės yra nepažeidžiamos).
4. **Tikslumo standartas** (užtikrina, jog vertinimas yra teisingas ir tikslus, todėl ir sugeneruoti rezultatai yra pagrįsti ir patikimi).

2 pav. 4 pagrindiniai vertinimo standartai

REKOMENDACINĖ SISTEMA. ETAPAI.

Šie žingsniai yra pagrindas atliekant vertinimą ir kiekvienas iš jų turi būti užbaigtas, tam, kad būtų galima judėti toliau.

- 1 **žingsnis.** Suinteresuotojų šalių įtraukimas.
- 2 **žingsnis.** Programos aprašymas.
- 3 **žingsnis.** Vertinimo dizaino sukūrimas.
- 4 **žingsnis.** Patikimų įrodymų surinkimas.
- 5 **žingsnis.** Išvadų patvirtinimas.
- 6 **žingsnis.** Išvadų panaudojimo užtikrinimas ir išmoktų pamokų sklaida.

3 pav. Vertinimo etapai ir jų ciklas.

1 žingsnis. Suinteresuotojų šalių įtraukimas.

Šis žingsnis prasideda su vertinimo ciklo pradžia. Suinteresuotosios šalys (pvz.: asmenys, organizacijos, kurioms yra aktualus vertinimas) turi būti įsitraukusios ir jų poreikiai turi būti suprasti bei atliepti. Yra trys pirminės suinteresuotojų šalių grupės: (1) tie, kurie yra įtraukti į programos įgyvendinimą (pvz.: sponsorai, partneriai, administratoriai, vadybininkai, personalas ir kt.), (2) tie, kuriems skirta programa ar vienaip bei kitaip juos liečia (tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai, pvz.: klientai, šeimos nariai, kaimyninės organizacijos, akademinės institucijos, profesinės asociacijos, skeptikai, oponentai, asmenys iš konkuruojančių organizacijų ir kt.), (3) asmenys, kuriems yra aktualus vertinimo rezultatas. Kadangi suinteresuotosios šalys nuspręš apie programos ar priemonės likimą remiantis vertinimo rezultatais, labai svarbu iš anksto suvokti jų lūkesčius. Apimtis ir suinteresuotojų šalių įsitraukimo lygis varijuos priklausomai nuo kiekvienos programos ar priemonės vertinimo.

(1-2) kriterijai:

Suinteresuotojų šalių žemėlapis

Suinteresuotojų šalių poreikio aprašymas

2 žingsnis. Programos aprašymas.

Šis žingsnis nustato formą kaip bet koks tolesnis vertinimas bus vykdomas. Programa turi būti detalai aprašoma: jos misija, tikslai (pastarieji turi būti apibrėžiami SMART principu), uždaviniai, kokio efekto tikimasi, kaip programa vystysis ir kaip ji integruosis į didesnę organizaciją ir bendruomenę ateityje. Taip pat turi būti parinktas programos tipas: stiprinimas, universali prevencija, selektyvinė prevencija ar indikacinė prevencija.

(3-12) kriterijai:

Pasirinktas programos tipas

Apibrėžta ir aiški misija

Aiškūs uždaviniai

Tikslai yra konkretūs

Tikslai yra išmatuojami

Tikslai yra pasiekiami

Tikslai yra realistiški ir aktualūs

Tikslai yra apriboti laike

Numatytas norimas efektas

Numatytas programos integracijos planas

Programos aprašymas turi apimti taip pat ir šias dalis:

a) *Poreikio aprašymas.* Esama situacija ir problematika/iššūkiai, kuriuos programa nori išspręsti. Svarbu aprašyti: 1) problemą ir jos dydį, 2) tikslinę populiacijos grupę, kuriai skirta programa (numatyti tikslinės grupės kvalifikacijos kriterijus (kas bus įtraukiami o kas bus

išmetami iš tikslinės grupės), 3) numatyti ar programos poreikis yra kintantis, 4) kaip kinta tas poreikis, 5) kokie yra rizikos ir apsauginiai faktoriai. Jei programa skirta tam tikrai vietinei bendruomenei, ji turi atspindėti specifinius tos bendruomenės poreikius ir turi būti atlikta vietinės situacijos diagnostika (tai turi apimti duomenis, kurie leidžia suprasti problemą, jos mastą ir tikslinę grupę, aiškiai nurodyti duomenų šaltinius bei turi būti atspindėta riba tarp identifikuotų poreikių ir apibrėžtos problemos).

(13-26) kriterijai:

- Apibrėžta problema/iššūkis
- Nustatytas problemos dydis
- Problema kyla iš pateikiamų duomenų
- Apibrėžta tikslinė grupė
- Aprašytas programos poreikis
- Programa yra suderinta su specifiniais grupės poreikiais
- Naudojami duomenys yra patys naujausi
- Naudojami duomenys atitinka tikslinę grupę
- Tikslinė grupė yra specifinė ir aiškiai identifikuota
- Tikslinės grupės dydis yra apibrėžtas
- Tikslinės grupės kvalifikaciniai kriterijai yra numatyti
- Apibrėžti apsauginiai ir rizikos faktoriai
- Atlikta vietos bendruomenės situacijos diagnostika (jei reikia)

b) *Tikėtinas efektas.* Nors prevencinių programų efektas jaučiamas tik po tam tikro laiko, būtina aprašyti visus etapus: laiko skalėje išdėstyti nuo specifinių (iškart pajaučiamų efektų) iki plačių (ilgalaikėje perspektyvoje) pajaučiamų efektų/rezultatų/pasekmių. Programos yra aprašomos specifiniais terminais, ko tikimasi iš jų – kylimo, kritimo, keitimosi, įdiegimo ir

pan. Rezultatas turi būti susietas su elgsenos, požiūrio, žinių, įgūdžių, statuso, funkcionavimo pokyčiais. Jie taip pat turi būti specifiniai, išmatuojami, adekvatūs, realistiški ir apriboti laike.

(27-30) kriterijai:

Numatomas efektas yra apibrėžtas laiko skalėje

Aprašoma programos specifikacija - kokio pokyčio siekiama

Efektas susietas su elgsenos pokyčiais

Efektas susietas su požiūrio, žinių, įgūdžių, statuso, funkcionavimo pokyčiais

c) *Veiklos*. Būtina aprašyti veiklas, kurios programoje keičia ar sprendžia tikslinę problemą. Kokia seka, kokie žingsniai, strategijos ir veiklos bus naudojamos. Kokio tipo, intensyvumo, trukmės ir pobūdžio tos veiklos bus vykdomos. Tai leidžia įvertinti kaip kiekviena programos dalis yra susijusi viena su kita bei išgrynina programos iškeltą hipotezę. Taip pat reikėtų nepamiršti aprašyti išorinius faktorius, kurie gali turėti įtakos programos vykdymo sėkmei.

(31-38) kriterijai:

Veiklos yra detalios aprašytos

Veiklos norimas efektas yra išmatuojamas

Veiklų tipas, intensyvumas ir trukmė yra adekvatūs tikslinės grupės poreikiams

Veiklų tipas, intensyvumas ir trukmė yra adekvatūs programos tikslams ir rezultatams pasiekti

Suformuluota hipotezė

Hipotezė pagrįsta validžiu teoriniu modeliu(-ais)

Hipotezė išgryninta remiantis ankstesnių panašių programų vertinimų rezultatais

Aprašyti išoriniai faktoriai darantys įtaką programos sėkmei

d) *Ištekliai*. Šią kategoriją apima: laikas, technologijos, įranga, informacija, talentai, finansai ir kiti ištekliai, kurie yra prieinami tam, kad būtų įvykdytos programų veiklos. Išteklių aprašymas turi būti susietas su numatytais veiklomis ir kaip tie ištekliai bus panaudoti. Ištekliai turi atlikti veiklų tipą ir dydį numatyta tikslinei grupei. Taip pat turi apimti įgyvendinimo personalą, naudojamas medžiagas ir pan.

(39-41) kriterijai:

- Apibrėžti ir detalizuoti ištekliai
- Ištekliai susieti su veiklomis
- Žmogiškieji ištekliai yra adekvatūs įgyvendinant programą

e) *Programos plėtra*. Turi būti aprašytos programos fazės: nuo planavimo, įgyvendinimo iki siekiamo rezultato. Planavimo fazėje veiklos yra nepatikrintos, todėl įgyvendinimo fazėje, kai matomas efektas, programa turi būti lanksti ir prisitaikyti, keistis. Ši aprašymo dalis turi turėti aprašytus tikėtinus ir galimus šalutinius programos sukeltus efektus.

(42-47) kriterijai:

- Aprašytos programos įgyvendinimo fazės
- Programa remiasi teoriniu modeliu
- Numatytas programos vertinimas
- Atliktas programos vidinis vertinimas
- Atliktas programos išorinis vertinimas
- Programa remiasi teorijomis, kurių efektyvumas sprendžiant problemą yra mokslo įrodymais patvirtintas (mokslinėje literatūroje ir/ar praktikoje)

f) *Kontekstas*. Aprašymas turi apimti programos įgyvendinimo vietą ir aplinkos faktorius (istoriniai, geografiniai, politiniai, socialiniai ir ekonominiai), kurie gali būti aktualūs įgyvendinant programą.

(47-48) kriterijai:

Aprašyta programos įgyvendinimo vieta

Aprašyti aplinkos faktoriai

g) *Loginis modelis*. Tai nuosekli, loginė seka, kurioje veiklos ir tikėtini pokyčiai yra susieti su laiku ir pavaizduoti viename grafike. Tai parodo, kaip programa veiks - žingsnis, po žingsnio. Šiame modelyje gali atsispindėti infrastruktūros poreikis ir kaip jis susietas su veiklomis. Visais ištekliais (ir žmogiškaisiais) bei kokių rezultatų siekiama įgyvendinant programą.

(49-50) kriterijai:

Pavaizduotas programos loginis modelis

Aprašytas programos loginis modelis

3 žingsnis. Vertinimo dizaino sukūrimas.

Šis žingsnis turi užtikrinti, jog suinteresuotojų šalių lūkesčiai yra suprasti, atsižvelgiant į laiko ir kitų išteklių efektyvų panaudojimą. Šiame etape svarbu konstatuoti priešastį ir suformuoti vertinimo tikslą, kodėl yra vykdomas vertinimas (visuomenės sveikatos programų vertinimai paprastai turi 4 pagrindinius tikslus: sužinoti, įvykdyti pokytį, įvertinti efektą, įvertinti pasikeitusių dalyvių elgesį ir pan.) Taip pat svarbu apibrėžti, kaip rezultatai bus naudojami bei suformuoti tyrimo klausimus ir/ar hipotezes, koks tyrimo dizainas bus naudojamas, kokie metodai naudojami ir kaip vyks pats vertinimo procesas.

(51-54) kriterijai:

- Numatytas programos vertinimo tikslai
- Numatyta programos vertinimo eiga, metodai
- Numatytas vertinimo rezultatų panaudojimas
- Numatytas tyrimo dizainas

4 žingsnis. Patikimų įrodymų surinkimas.

Šiame žingsnyje vertintojai turi nuspręsti kokie bus matavimo indikatoriai, įrodymų šaltiniai (asmenys, dokumentai, stebėseną), įrodymų kiekis ir jų kokybė bei kokia logistika ir technika bus naudojama renkant įrodymus. Šis etapas taip pat apima duomenų organizavimą (kodavimą, pildymą, valymą). Svarbu, jog programa turėtų savo sėkmės ir/ar progreso kriterijus. Indikatoriai turi būti adekvatūs išsikeltiems bendriems ir specifiniams tikslams pasiekti bei visai programai pamatuoti. Indikatoriai turi būti pamatuojami kokybiniais vertinimo metodais ir/ar priemonėmis arba turėti kokybiškus aprašymus.

(55-59) kriterijai:

- Numatyti matavimo indikatoriai
- Indikatoriai yra susieti su programos tikslais
- Indikatoriai yra susieti su programos veiklomis
- Indikatoriai yra pamatuojami
- Numatyti įrodymų šaltiniai
- Programos sėkmės kriterijai

5 žingsnis. Išvadų patvirtinimas.

Šis žingsnis apima įrodymų palyginimą su priimtino standartais. Atliekama duomenų analizė ir sintezė; palyginimų interpretacija; programos įvertinimas vertės, naudos

ir reikšmės atžvilgiu; rekomendacijų tolimesniems veiksams sukūrimas remiantis vertinimo rezultatais).

(60-65) kriterijai:

- Aprašyti duomenų rinkimų metodai
- Priemonės ir procedūros duomenų rinkimui yra detalizuotos
- Atlikta duomenų analizė ir sintezė
- Atlikta palyginimų interpretacija
- Atliktas programos įvertinimas
- Sukurtos rekomendacijos

6 žingsnis. Išvadų panaudojimo užtikrinimas ir išmokytojų pamokų sklaida.

Šis žingsnis užtikrina vertinimo rezultatų panaudojimą ir sklaidą kiekvienai suinteresuotajai šalių grupei. Tai suprantama kaip grįžtamojo ryšio procesas. Tam, kad vertinimo duomenys būtų naudingi, jie turi būti suprasti suinteresuotojų šalių, kurie gali juos patvirtinti ir daryti tolimesnį pokytį - t. y. keisti ir tobulinti programas ar priemones ar išvis stabdyti neefektyvių programų diegimą.

(66-74) kriterijai:

- Programos vertinimo dokumentai yra paviešinti
- Įvykdytas proceso vertinimas (raportas)
- Atliktas pasiekto rezultato vertinimas (raportas)
- Suteiktas grįžtamasis ryšys visoms suinteresuotosioms šalims
- Programos pozityvūs rezultatai
- Programos įgyvendinimo planas yra patobulintas
- Sukurtos veiklos gairės
- programą įgyvendinančiam personalui
- Sukurta personalo apmokymų sistema
- Programos stabilumas

REKOMENDACINĖ SISTEMA. APIBENDRINIMAS.

Vertinimas yra vienintelis būdas kaip galima atskirti, kurios prevencinės programos yra efektyvios, o kurios ne. Ši praktika leidžia plėtoti visuomenės sveikatos stiprinimo strategijas, tobulinti esančias programas ir parodyti rezultatus, kokią grąžą atneša investuoti finansai į prevencines programas.

Programos pavadinimas: _____

Autoriai: _____

Organizacija(-os)/institucija(-os) atsakingos už programos 1) kūrimą ir 2) įgyvendinimą:

Programos trukmė: _____

Programos tipas:

- Psichikos sveikatos stiprinimas
- Universali prevencija
- Selektyvinė prevencija
- Indikacinė prevencija
- Kita

4 pav. Programos vizitinė kortelė